

СИРОМАШТИЈАТА – НАЈЦРНОТО ЛИЦЕ НА КРИЗАТА POVERTY – THE WORST FACE OF CRISIS

Доцент д-р Јанка Димитрова

janka.dimitrova@ugd.edu.mk

<http://www.ugd.edu.mk>

Tel. +38932550332, 072/208-072

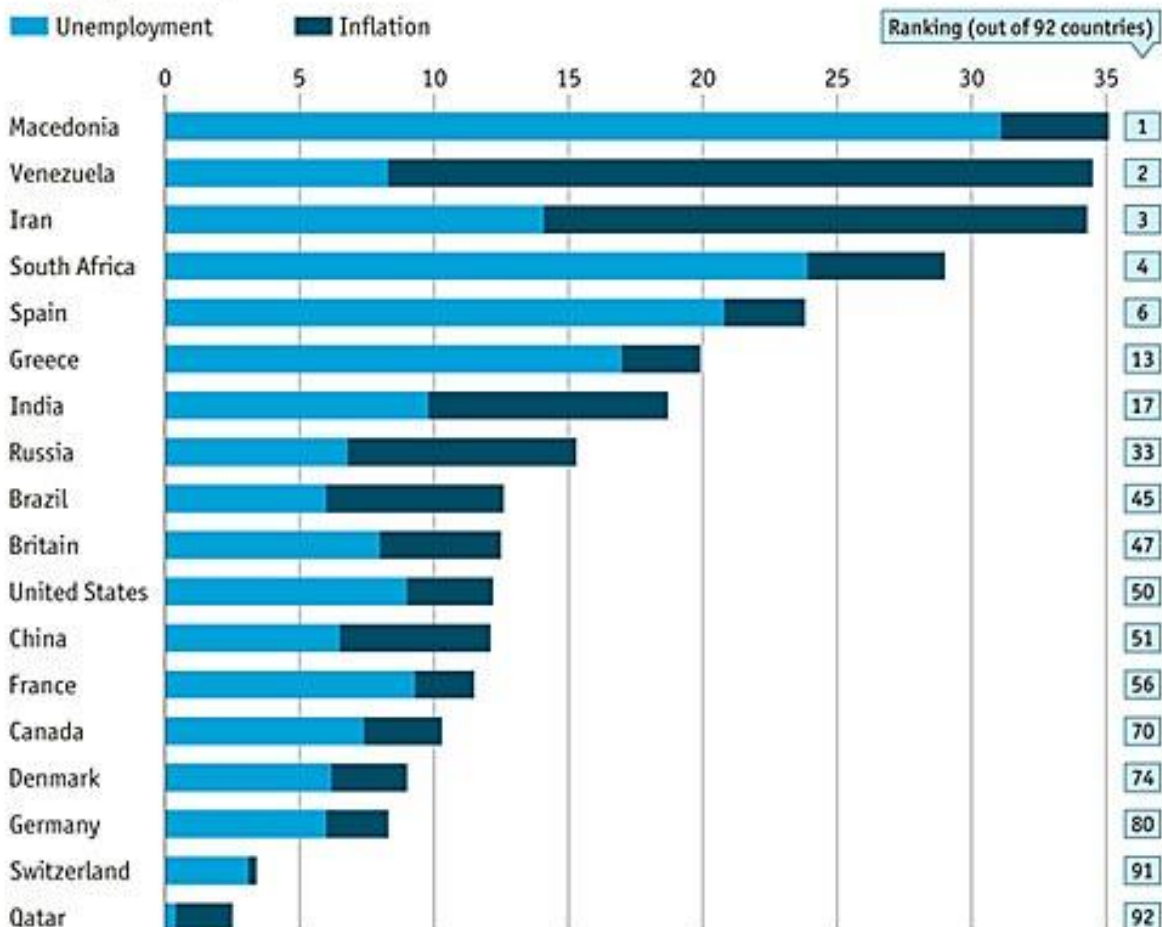
Универзитет Гоце Делчев Штип, Економски факултет,
ул. „Крсте Мисирков“ бб, 201 Штип, Р.Македонија

АПСТРАКТ

Глобалната економска криза сериозно навлезе во сите пори на општественото живеење, манифестирајќи се преку намален обем на продажбата, стечај и ликвидација на голем број стопански субјекти, зголемена стапка на невработеност, поскапување на цените на основните животни продукти, електричната енергија, телефонот, парното и комуналните услуги, слаб интерес на странски инвеститори, речиси никакви домашни капитални инвестиции и др.. Крајниот ефект на сите овие нуспојави на кризата е сиромаштија на голем дел од светската популацијата. Статистиката вели дека секој четврти жител во земјава е сиромашен. Секој четврти граѓанин во земјава живее под долниот праг на сиромаштијата. Според истражувањето на угледниот лондонски „Економист“, Македонија е на врвот на листата според индексот на мизерија, меѓу 92 земји во светот, земајќи ги во предвид бројот на невработените и процентот на инфлација.

Misery Index

Unemployment rate plus inflation rate, 2011 estimate, %

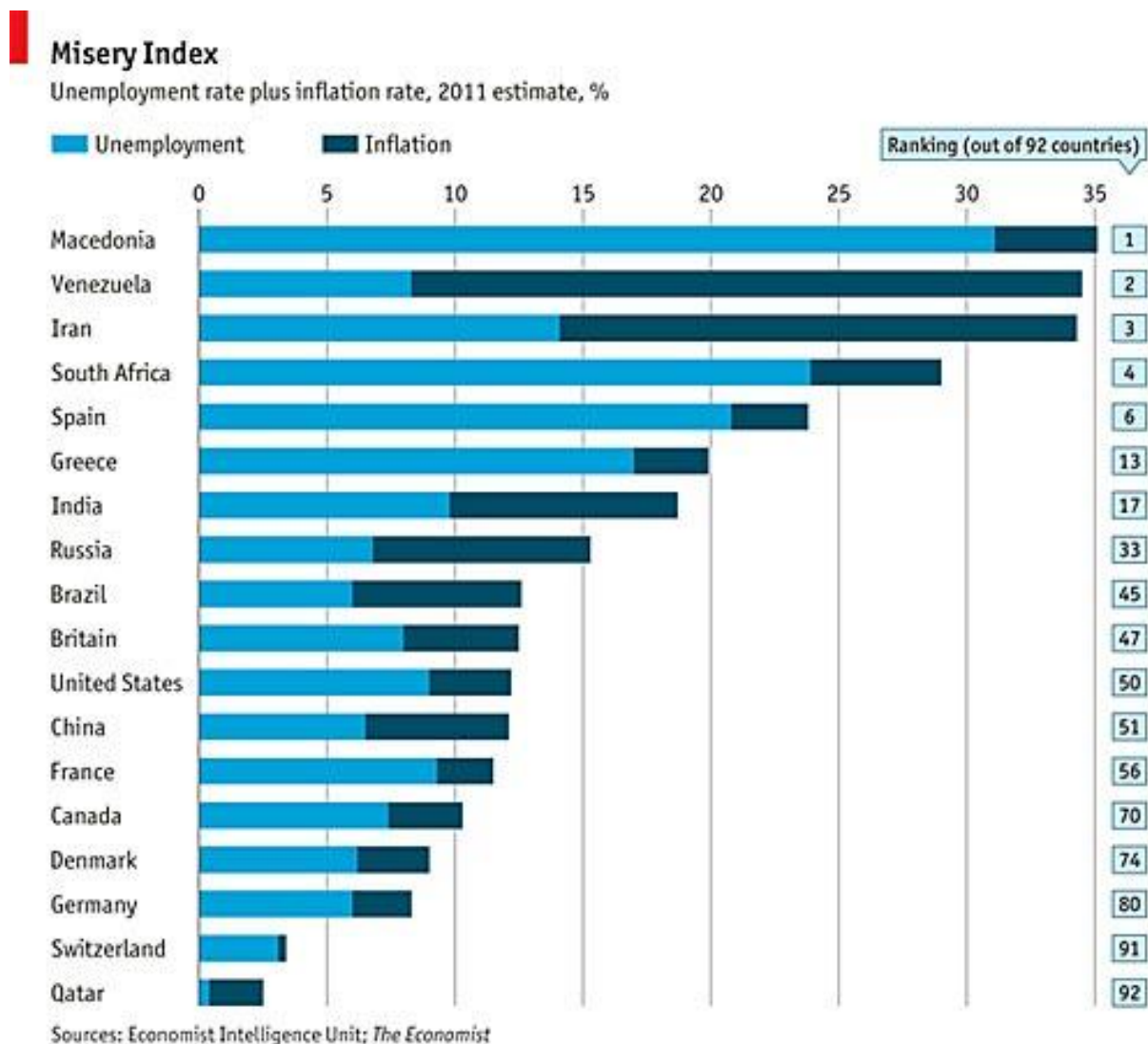

Sources: Economist Intelligence Unit; *The Economist*

Ваквите поразителни бројќи, се сериозен сигнал за брзо дејствување и превземање на решителни активни мерки за надминување на ваквата состојба како од страна на законодавната и извршната власт, така и од страна на топ менаџментот на водечките компании и од страна на бројните претприемачи во Република Македонија.

ABSTRACT

The global economic crisis seriously penetrated into all spheres of social life, manifesting through reduced volume of sales, bankruptcy and liquidation of a number of economic entities, increased unemployment, rise in prices of the essential nutrients, electricity, telephone, central heating and communal services, weak interest of foreign investors nearly any domestic capital investment, etc... The end effect of all these side effects of the crisis is poverty of significant number of the world's population. Statistics says that every fourth resident in the country is poor. Every fourth citizen in the country lives below the lower threshold of poverty. According to the respected London journal "Economist", Macedonia is at the top of the list of misery index among 92 countries, taking into account the number of unemployed and the percentage of inflation.

These disappointing figures are serious signal for fast action and taking decisive and active measures to overcome this situation by both the legislative and executive power, and by the top management of leading companies and by many entrepreneurs in Macedonia.

ВОВЕД

Дека парите го вртат светот е позната работа од најстарите времиња. Но, познато е дека и сиромаштијата била константно присутна во човековата историја, само што нејзиното значење низ времето се менувало. Додека порано, иако повеќето луѓе биле сиромашни и на таа појава се гледало како на нормална појава, денес позицијата на сиромашност е неприфатлива и е постојан предизвик за изнаоѓање начин за нејзино искоренување. Причини за ваквата промена на гледиштата има повеќе, но меѓу нив можеби најважна е моралната, според која “сите човечки суштества се еднакви и треба да бидат овластени не само со политичките и со граѓанските права, туку и со социјалните права и потреби како што се храна, засолниште, образование и лична безбедност”.

Не постои една генерално прифатена дефиниција за сиромаштијата, но најраспространета е дефиницијата дека: **сиромаштијата е состојба во која основните човекови потреби се поголеми од можноста за нивно задоволување.** Заводот за статистика на РМ дефиницијата за сиромаштија ја презема од програмата на Еуростат, според која “за сиромашни се сметаат сите лица, семејства и групи на лица чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво коешто ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат”. Како еквивалент на терминот сиромаштија, се употребуваат и термините криза, беда, минимум егзистенција, социјално слаб, минимален животен стандард и слично.

Првиот обид да се дефинира сиромаштијата од аспект на човековите права е направен од Отец Вресински, основач на ATD Fourth World, според кој **сиромаштијата е човечка состојба окарактеризирана со константна или хронична депривација (лишеност) од ресурси, способности, избори, сигурност и моќ, неопходни за уживање адекватен стандард на живеење и други граѓански, културни, економски, политички и социјални права.** Сиромаштијата има многу аспекти. Таа е еден од најважните фактори што ги условуваат квалитетот на животот и навремената реализација на човековите права.

Линијата на сиромаштија е дефинирана како ниво на животен стандард што треба да се достигне за едно лице/домаќинство да не биде класификувано како сиромашно. **Релативна линија на сиромаштија** е релативен стандард на опстојување определен како неопходно ниво на трошоци. Врз основа на утврдените нивоа на линијата на сиромаштија е пресметан процентот на лица чии трошоци се под нивото од 70% од медијалниот еквивалентен трошок. **Субјективна линија на сиромаштија** е субјективен стандард на опстојување врз база на мислењата изразени од целата популација за нивото на приходите неопходни за да се избегне сиромаштијата.

Стапката на вработеност претставува однос меѓу бројот на вработени лица на возраст меѓу 15 и 64 г. и вкупното население од истата возрасна група. **Вкупната стапка на невработеност** претставува учество на невработените лица на возраст од 15 до 64 години во вкупната работна сила. **Стапката на релативна сиромаштија** е дефинирана како процент на лица што живеат под линијата на сиромаштија, дефинирана како 70% од медијалниот еквивалентен трошок.

Видови сиромаштија

Постојат два спротивни и широко прифатени концепта за сиромаштија.

- Првиот е концепт на апсолутна сиромаштија и се определува како недостаток на доволни количества храна и вода како основни човекови потреби неопходни за преживување на личноста. Се определува преку границата на преживување, и е прифатен во општеството со низок приход и неразвиена економија (земјите од Третиот свет).

- Другиот е концептот на релативна сиромаштија и значи “недостаток од ресурси на определени поединци, семејства и групи да практикуваат определен режим на исхрана, да учествуваат во определени општествени активности и да живеат во животни услови коишто се вообичаени за општествата на коишто им припаѓаат”. Се нарекува социјално отуѓување и е карактеристичен за државите со висок животен стандард (САД, Европа).

Кога се зборува за апсолутна сиромаштија тогаш се зема во предвид минималниот стандард којшто може да се примени за сите општества и сите поединци кои кога ќе се најдат под таа линија ќе се сметаат за сиромашни. Луѓето се во сиромаштија ако немаат средства за да преживеат. Сиромашни се оние чии приходи не се доволни за да се задоволат основните потреби или како што се нарекуваат “темелни физички потреби”, како што се исхраната – мерена во фактори преку калориите и белковините, живеалиштето – мерено низ квалитетот на станот, неговата големина, хигиена и слично. Во оваа група елементи спаѓаат и степенот на смртноста на доенчињата, квалитетот на здравствените услуги и други елементи коишто се сметат за неопходни и без кои не можат да живеат нормален живот. Некои автори поимот

на апсолутна сиромаштија го прошируваат и во сферата на “темелните културни потреби”, каде најчесто се наведуваат шансите за образование, сигурноста, користењето слободно време и слично. Определбите на апсолутната сиромаштија се базираат врз сфаќањето за постоење основни потреби коишто се заеднички за сите луѓе, без разлика каде живеат и на кои социјални групи им припаѓаат.

Приврзаниците на концептот на релативната сиромаштија (многу поприватлива за социолозите) поаѓаат од ставот дека луѓето се многу различни, живеат во општества коишто се разликуваат по степенот на материјалниот развој, но и во однос на разликите во културата и дека е тешко да се дефинираат потребите што би важеле за сите, на пример потребите од храна, а да не се земе предвид занимањето, кое претпоставува разлики во внесувањето калории во организмот што се неопходни за извршувањето на некоја работа. Минималните потреби што се неопходни за опстанокот на човекот зависат од многу други фактори и се различни во секоја култура и општество. Со поимот релативна сиромаштија сме поблиску до една реална и поцелосна дефиниција на сиромаштијата. Имено, поимот релативна сиромаштија се однесува на стандардите на едно конкретно општество и во конкретно време. Релативните дефиниции упатуваат на индивидуален и групен недостиг на ресурси во споредба со другите членови на општеството, односно нивниот релативен животен стандард.

Слободно може да се каже дека сиромав е оној кој не располага со доволно средства за задоволување на некои основни потреби - има помалку отколку другите во иста заедница. Да се биде сиромав во богато општество можеби не е исто што и да се биде сиромав во сиромашно општество, но некои карактеристики се заеднички за сите сиромашни, без разлика каде живеат и на кој економски и социјален степен се наоѓа конкретното општество.

Пичини за сиромаштијата

Процесот на осиромашување е многу полош од самата сиромаштија. Во земјите во развој, посебно во земјите од поранешниот Источен блок со распадот на социјализмот се забележуваат деградирачки промени во целокупниот вредносно-морален систем и во начинот на функционирањето на општеството. Имено, закоравеноста на социјалистичкиот дух (самоуправувањето и колективната одговорност), придонесе за создавање менталитет на пасивност и неодговорност за сопствената несреќа. Пасивноста и старите навики помеѓу населението го потпомогнаа и го забрзаа процесот на осиромашување на овие простори.

Сиромаштијата, како и сите општествени појави, не може да се набљудува изолирано. Најголемиот општествен проблем што се појавува заедно со сиромаштијата е социјалната исклученост. Недостигот од материјални средства многу лесно доведува до социјално, културно, морално и политичко осиромашување. Класичен пример за сериозноста на последиците врз развојот на државата од социјалната исклученост се невработените лица со високо образование. Со самиот факт дека по дипломирањето не се вработуваат, а имајќи ги во предвид секојдневните промени во сите стопански сфери, оваа категорија граѓани брзо ги губат знаењето и професионалните вештини, што доведува и до намалување на работната способност. Единствено што им преостанува е да работат на пониско квалификувани работни позиции или да живеат од социјална помош. Ова доведува до разочараност, самоповлекување и слично, што дополнително им ги намалува шансите за подобар живот. Како резултат на претходното, влегуваат во еден затворен круг, од кој е многу тешко да се излезе, односно социјално се исклучуваат. Државата инвестирала средства и време во образованието на оваа група граѓани, но бенефиција од тоа нема, туку напротив дополнителен трошок. Состојбата на лицата со пониско образование е многу полоша и тие лица доколку влезат во „затворениот круг“ имаат многу помали шанси да излезат од него.

Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2010 година процентот на сиромашни лица во Република Македонија изнесува 30.9%. Анализирани по профили, најранливи групи се повеќечлените домаќинства имајќи го предвид фактот дека 47.3% од сиромашните живеат во домаќинства со 5 и повеќе членови. Стапката на сиромаштија кај невработените е 41.8%, односно 44.8% од сите сиромашни се невработени лица. Образованието на главата на домаќинството, исто така, влијае на бројот на сиромашни лица. Имено, 54.7% од сиромашните лица живеат во домаќинства во кои носителот на домаќинството нема или има завршено најмногу основно образование.

Ваквите бројки покажуваат дека ризикот од сиромаштија е тесно поврзана со:

- невработеноста – најсиромашни се семејствата каде има еден или повеќе невработени членови
- зголемувањето на бројот на членовите во едно семејство во голема мера го зголемува ризикот од сиромаштија,
- степенот на образование исто така е еден од поважните фактори што влијаат врз сиромаштијата. Семејствата каде што главата на фамилијата е без образование или нецелосно основно образование

живеат во сиромаштија. Со зголемувањето на нивото на образование на „главата“ на семејството се намалува и процентот на сиромашни. Меѓутоа се забележува и спротивен случај, односно бројот на сиромашни со универзитетско образование е во пораст.

- Местото на живеење исто така има големо влијание врз квалитетот на живеење и сиромаштијата. Економскиот пораст се случува најмногу во развиените урбани региони, а другите региони помалку ги чувствуваат бенефициите од порастот. Во руралните средини сиромаштијата постојано се зголемува од година на година.

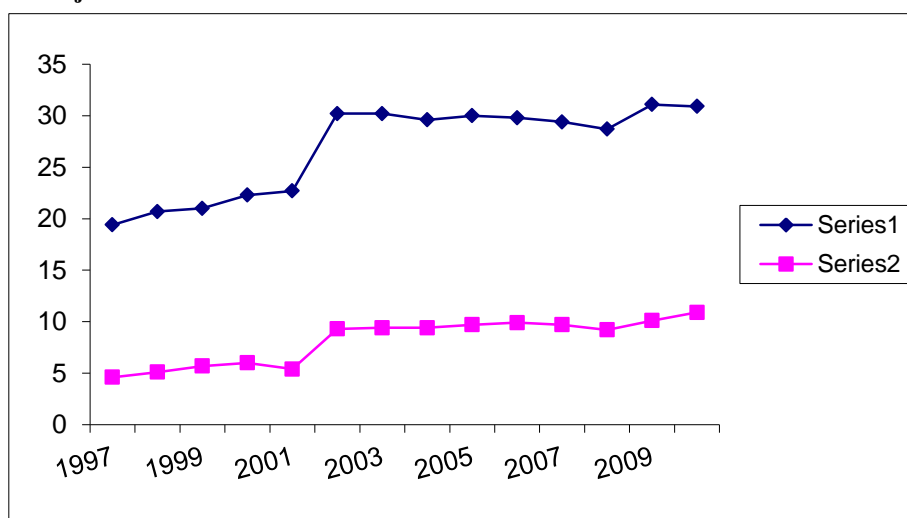
Сиромаштијата во Македонија претставена преку статистички податоци

Според статистичките податоци, стапките на сиромаштија во Македонија, во периодот од 1997 до 2010 година е во континуиран раст.

Година	Стапка на сиромаштија (%)	Индексот на длабочина на сиромаштијата
1997	19,4	4,6
1998	20,7	5,1
1999	21,0	5,7
2000	22,3	6,0
2001	22,7	5,4
2002	30,2	9,3
2003	30,2	9,4
2004	29,6	9,4
2005	30,0	9,7
2006	29,8	9,9
2007	29,4	9,7
2008	28,7	9,2
2009	31,1	10,1
2010	30,9	10,9

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија

Графички приказ на порастот на стапките на сиромаштијата и на индексот на длабочина на сиромаштијата

Според истражувањето на угледниот лондонски „Економист“ во Јануари 2012 година (како што е претставено во апстрактот), во Македонија индексот на мизерија е 35.

Останати показатели кои укажуваат на забрзан раст на сиромаштијата се:

T-01M - движењето на цените на мало на трошоците на живот

	2004 ----- 2003	2005 ----- 2004	2006 ----- 2005	2007 ----- 2006	2008 ----- 2007	2009 ----- 2008	2010 ----- 2009	2011 ----- 2010
Цени на мало	0,9	2,1	3,9	2,6	6,7	-1,4	2,6	4,0
Трошоци на животот	-0,4	0,5	3,2	2,3	8,3	-0,8	1,6	3,9

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија

T-01: Индекси на трошоците на животот според COICOP, по групи, декември 2011 година

T-01: Consumer Price Index by COICOP, by groups, December 2011

		XII 2011 ----- Ø 2010	XII 2011 ----- XI 2011	XII 2011 ----- XII 2010	Ø 2011 ----- Ø 2010	I-XII 2011 ----- XII 2010	
0	ВКУПНО	104,1	99,9	102,8	103,9	102,6	TOTAL
01	Храна и безалкохолни пијалаци	106,0	99,9	04,2	106,2	104,4	Food and non-alcoholic beverages
02	Алкохолни пијалаци, тутун	101,1	99,9	100,3	101,0	100,2	Alcoholic beverages, tobacco
03	Облека и обувки	103,0	100,1	102,0	101,4	100,4	Clothing and footwear
04	Домување, вода, електрика, гас и други горива	106,6	100,4	105,0	105,0	103,5	Housing, water, electricity, gas and other fuels
05	Мебел, покуќнина и одржување на покуќнина	100,5	99,3	99,9	100,9	100,4	Furnishings, household equipment and routine maintenance of the house
06	Здравје	104,2	100,1	102,7	103,8	102,3	Health
07	Транспорт	106,1	99,9	103,8	105,3	103,0	Transport
08	Комуникации	95,0	99,9	94,9	98,3	98,2	Communication
09	Рекреација и култура	97,6	98,8	98,5	99,1	100,1	Recreation and culture
10	Образование	94,7	100,0	100,5	94,3	100,1	Education
11	Ресторани и хотели	102,9	100,1	102,5	101,9	101,4	Restaurants and hotels
12	Останати стоки и услуги	103,2	100,0	101,6	102,4	100,9	Miscellaneous goods and services

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија

Индексот на трошоците на живот, мерен преку цените на стоките и на услугите за лична потрошувачка, во декември 2011, во однос на ноември 2011, изнесува 99.9, а во однос на декември 2010 изнесува 102.8. Анализирани по главни групи, според намената на потрошувачката, во декември 2011, во однос на ноември 2011, намалување на индексите е забележано во групите: Рекреација и култура за

1.2%, Мебел, покуќнина и одржување на покуќнината за 0.7%, Храна и безалкохолни пијалаци, Алкохолни пијалаци, тутун, Транспорт и Комуникации за 0.1%. Пораст на индексите на трошоците на животот е забележан во групите: Домување, вода, електрика, гас и др. горива за 0.4%, Облека и обувки, Здравје и Ресторани и хотели за 0.1%. На ниво од претходниот месец останаа индексите на групите Образование и Останати стоки и услуги.

T - 02: Стапки на пораст на продажните цени на производителите на индустриски производи на домашниот пазар, 2011¹⁾

T - 02: Growth rates of Industrial producer prices on the domestic market, 2011¹⁾

	Претходен месец = 100 previous month = 100	Ист месец претходна година = 100 same month of previous year = 100	Декември од претходната година = 100 December of previous year = 100	
Јануари	3,2	12,7	3,2	January
Февруари	1,7	12,8	4,9	February
Март	3,3	15,3	8,4	March
Април	1,2	13,3	9,7	April
Мај	-0,9	10,8	8,7	May
Јуни	-0,6	10,9	8,1	June
Јули	-1,0	9,5	7,0	July
Август	1,4	11,1	8,4	August
Септември	-0,4	10,0	8,0	September
Октомври	-0,2	8,6	7,8	October
Ноември	0,1	10,4	7,9	November
Декември	0,4	8,3	8,3	December

¹⁾ Индекси на продажните цени на производителите на индустриски производи на домашниот пазар, 2005=100

¹⁾ Industrial producer price indices on the domestic market, 2005=100

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија

Во декември 2011, продажните цени на производителите на индустриски производи на домашниот пазар се повисоки за 0.4% на месечно ниво и за 8.3% на годишно ниво. Во декември 2011, во споредба со ноември 2011, продажните цени на производителите на индустриски производи на домашниот пазар се повисоки во групата Енергија за 1.3%. Во декември 2011, во споредба со декември 2010, продажните цени на производителите на индустриски производи на домашниот пазар се повисоки во групата Енергија за 15.8%, во групата Трајни производи за широка потрошувачка за 5.9%, во групата Нетрајни производи за широка потрошувачка за 3.6%, во групата Интермедијарни производи, освен енергија за 3.6% и во групата Капитални производи за 0.5%.

Кои се последиците од овие бројки?

Зголемен број на разводи

Бројот на разводи во 2009 година бележи зголемување за 6.5% во споредба со 2008 година и изнесува 1 287 разведени бракови. Најголем број на разведени бракови според возраста на сопругата (21.0%) е забележан во старосната група од 25 до 29 години, а за сопругот (18.3 %) во старосната група од 30 до 34 години. Имајќи во предвид дека просечната возраст при склучување на прв брак е 25 години за невестата и 28 години за младоженецот, значи дека најголем број од браковите се распаѓаат во првите неколку години од основањето на брачната заедница. Овде да спомнеме дека голем број од младите брачни заедници имаат по едно или две деца што е дополнителен социјален проблем кој се манифестира преку следните бројки:

- Малолетни корисници на социјална заштита (2010) : 22509
- Полнолетни корисници на социјална заштита (2010) : 49738

- Домаќинства корисници на социјална парична помош (2009) : 49515
- Корисници на додаток за деца (2009) : 34423
- Деца корисници на посебен додаток (2009) : 5903
- Број на деца во градинки (2010) : 23157

Сиромаштијата во Македонија во последните години доживува експанзија, со постојан негативен тренд којшто се продлабочува, главно поради големата разлика во примањата и високата стапка на невработеност.

Богатите стануваат побогати, а сиромашните посиромашни.

Прогрес во борбата против сиромаштијата може да се постигне само со заедничко дејствување на развиените и неразвиените земји, меѓународните институции, приватниот сектор и секако - граѓанското општество во сите негови форми.

Улога на граѓанските организации во борбата против сиромаштијата

Во чл. 1 од Уставот, Република Македонија, покрај другото, се декларира и како социјална држава. Понатаму, едни од 11-те уставни вредности претставуваат и хуманизмот, социјалната правда и солидарноста. Членот 20 од Уставот ја гарантира слободата на здружување на сите граѓани.

Граѓанските организации можат да бидат од клучно значење за намалување на сиромаштијата во РМ и во регионот, бидејќи тие се најблиски до потребите и интересите на сиромашните. Состојбата на пасивно општество треба да биде изменета со активирање на граѓанската свест од страна на третиот сектор, а сето тоа да е поддржано од државата.

Соработката помеѓу државата, граѓанските организации и граѓаните може да продуцира креирање општоприфатена социјална политика, каде сите три страни ќе вршат контрола, како на дејствата, така и на потрошените средства за нив, со што ќе се зголеми меѓусебната доверба. Сиромаштијата е мултидимензионален проблем. Нејзиното анализирање потребно е да биде извршено од повеќе аспекти, односно да биде гледана во нејзината целост. Во создавањето на социјалниот неред имаат влијание повеќе фактори: финансиите, образованието, криминалот, корупцијата, меѓуетничката нетрпеливост и маргинализација, половата дискриминација и др. Кон овој проблем треба да се пристапи од сите страни, што значи дека треба да бидат вклучени сите организации чии дејства имаат допирни точки со социјалата, а со тоа индиректно да се создадат партнерства што ќе имаат единствена цел – искоренување на сиромаштијата.

Поради неповолните услови за живот, во некои делови на Македонија (посебно руралните) доаѓа до масовна миграција на населението во поразвиените (урбани) места или масовно заминување на младите образовани кадри во странство. Оваа појава води кон драстично различна регионална и економска развиеност, а ја зголемува и урбаната сиромаштија. Затоа Граѓанските организации своите дејства треба да ги прошират во руралните делови (со мотивирање на продуктивниста на руралните дејности или со создавање нови) и со кооперативност помеѓу организациите од различни региони (олеснување на интеррегионалниот транспорт за сиромашните) да се создаде регионална економска рамнотежа, односно да се намали социо-економскиот диспарат помеѓу општините.

Реинвестицијата во човековиот капитал е потребна не само заради намалување на сиромаштијата, туку и за подигање на културата и свеста помеѓу населението. Третиот сектор во овој случај може да врши преквалификација или доквалификација на луѓето со ниско или со неадекватно образование, преку бесплатни курсеви, да реализира проекти за зголемување на пристапноста и транспарентноста на високото образование со едукација на управниот и на наставничкиот кадар, а сето тоа да биде потпомогнато од државата. Хуманитарните организации треба да ја засилат пропагандата за обновување на чувството за солидарност помеѓу сите припадници на заедницата, без разлика на староста, етничката припадност, расата или полот.

За таа цел Активистите на Македонската платформа против сиромаштијата (*сојуз на околу 40 доброволни, непартиски, невладини организации, неформални здруженија на граѓани, групи за самопомош, синдикати и поединци*) и претставниците на граѓанските организации од цела Република Македонија, поддржани од ЕАПН, во Битола од 26 до 28 септември 2011 година, донесоа Декларација за лицата кои живеат во сиромаштија и социјална исклученост и усвоија резолуција со која бараат Владата на Република Македонија, да ги поддржи нивните напори во справувањето со проблемите во сферата на:

- Социјалната заштита
- Здравствената заштита
- Родови прашања
- Невработеност
- За сите нивоа на креирање политики

Од сето ова, погоренаведено, станува јасно дека спектарот на можностите со кои граѓанските организации можат да влијаат во подобрувањето на социјалната слика во Република Македонија, е широк и разновиден.

Заклучок

1. Најефикасен начин да се подобри економијата и животниот стандард е преку зголемување на производството, кое отвара нови работни места. Само преку создавање на нови вредности може да се намали сиромаштијата.
2. Зголемување на можностите за формирање приватни претпријатија и пристап на микропретпријатијата до кредити и технолошки иновации
3. Развивање на претприемништвото, кое има најголем удел за унапредување на македонската економија.
4. Да се зајакне правната рамка на вработените – редовна исплата на платите, исполнување на обврските кон пензиско–инвалидскиот фонд и здравственото осигурување.
5. Да се вложат значителни напори во реорганизација на средното образование, образованието на возрасните и преквалификацијата за да им се помогне на работниците при промена на работните места, во согласност со побарувачката на пазарот на работна сила. Децата треба да имаат пристап до квалитетно образование, при што во училиштата треба да се организира квалитетна настава и да се обезбедат модерни технолошки средства за едукација;

Така, со раздвижување на економијата, Република Македонија, наместо светски првак по индексот на мизерија, ќе биде препознатлива по позитивни работи, економски развој и просперитет.

Литература

1. Пит Алкок „Разбирање на сиромаштијата“ –трето издание 2006, дел 1, глава 4 „Меѓународни аспекти“
2. Пит Алкок „Разбирање на сиромаштијата“ –трето издание 2006, дел 2, глава 5 „Дефинирање на сиромаштијата“.
3. Тенденциите на сиромаштијата и можностите за нејзино надминување, Научен собир, Фондација “Фридрих Еберт”, канцеларија – Скопје, 18 и 19 декември 2000, Скопје.
4. Маршал, Гордон: Оксфордски речник по социологија, Скопје, 2004.
5. Група автори: Социо-економска структура и проблеми на населението во Република Македонија, Скопје, 2001.
6. Социјалната сигурност на населението во Република Македонија во услови на транзиција - реферати и дискусии, Научен собир, Фондација “Фридрих Еберт”, канцеларија – Скопје, 27 ноември 1997.
7. Социјално раслојување во Бугарија и во Република Македонија, Фондација “Фридрих Еберт”, Институт по социологија БАН, Институт за социолошки и политичко–правни истражувања – Скопје, Софија, 1998 година, Издателство “ЛИК”.
8. Весници: “Дневник”, “Утрински весник”, “Време”.

<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=15>

<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=2>

<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=29>